

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

I Yazı

XI əsrdən etibarən türkmən və türkmen adlandırılan Oğuzlar hazırda Azərbaycan, Türkmənistan, İranda, Türkiyədə, Suriya və İraqda yaşayan türklərin ulu babalarıdır. Səlcuq və Osmanlı sülalələrinin nümayəndələri də onların arasından çıxmışlar.

Azərbaycanın Yəhudi əsilli dühası

Fəzlullah Rəşidəddin Həmədani (1247, Həmədan-18 iyul 1318, Təbriz) Azərbaycanın tarixində böyük rol oynamış tarixçi, həkim, dövlət xadimi. 1247-ci ildə Azərbaycanın Həmədan şəhərində, yəhudi ailəsində anadan olmuşdur. 30 yaşında İslamı qəbul edən Rəşidəddin çox keçmədən Azərbaycan Elxanlı İmperatorluğunun qüdrətli 3 hökmdarının (elxanının) Sultan Mahmud Qazan xan (1295-1304), Sultan Məhəmməd Olcaytu xan (1304-1316), Sultan Əbu Səid Bahadır xanın (1316-1335) vəzirli (1298-1817) olmuşdur.

1316-cı ildə 17 dekabrda Azərbaycan taxtına çıxan Əbu Səid Bahadır xan Rəşidəddin Həmədani ilə Tacəddin Əli Şahı özünə vəzir təyin etdi, lakin bu iki şəxs bir-biri ilə konflikt yaşamaqda idilər və nəhayət 1317-ci ildə Rəşidəddin vəzifəsindən uzaqlaşdırıldı. 1318-ci ildə Əmir Çoban Rəşidəddini baş vəzir vəzifəsinə geri çağırırsa da, o, bu dəfə idarəçilik qabiliyyəti olmayan vəzir Tacəddin Əli Şah tərəfindən əvvəlki Elxan Olcaytunu zəhərləməkdə ittiham edildi. Savadı və qabiliyyəti olmayan bu vəzirin yalanı üzərinə Rəşidəddin və oğlu İbrahim İzzəddin 18 iyul 1318-ci ildə Əhbər yaxınlığında edam edildi.

Fəzlullah Rəşidəddin Həmədani baş vəzirliyi dövründə Təbrizin şərqində Rəbi Rəşidi adında bir kiçik şəhər tikdirdi. Rəbi Rəşidədə otuz min ev, 1500 böyük dükan, 24 böyük karvansara var idi. Bu kiçik şəhərdə 7 min tələbəsi olan tədris müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu böyük Azərbaycan aliminin əsərlərinin bir neçəsi günümüzə qədər gəlib çatmışdır. Fəzlullah Rəşidəddin tərəfindən yazılmış Cami ət-Təvarix əhatə dairəsinin genişliyinə görə ilk dünya tarixi sayılır. O həmçinin elm müxtəlif sahələrindən bəhs edən 24 cildlik "Əl-əhya və-əsar" adlı esiklopedik əsərin müəllifidir. Alimin "Ər-risələt əs-Sultaniyyə", "Lətaif əl-həqaiq", "Tovzihat", "Bəyan üh-həqaiq" kimi başqa məşhur əsərləri var. O, Elxanlı hökmdarı Olcaytunu zəhərləməkdə mühakimə olunaraq 18 iyul 1318-ci ildə, 70 yaşında edam edilmişdir.

"Cami ət-təvarix" in "Oğuznamə" kimi tanınan hissəsi İstanbulda Topqapı kitabxanasında (Bağdad Köşkü fondu) 282 nömrəsi ilə "Məcmue-yi Hafiz-i Əbrü" toplusunda saxlanılır.

Oğuzların şəcərəsi Rəşidəddində nisbətən dəqiq və sabit şəkildə əksini tapmışdır. Rəşidəddinin Oğuznaməsinin xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, o, yazılı mənbələrə əsaslanan əsər deyil, əfsanə ilə reallığın çuğlaşdığı xalq yaradıcılığı məhsulu olan rəvayətlərdən ibarətdir. Bu mənbənin seçilməsi məhz ona görə folklor abidəsi deyil, həm də mühüm tarixi məxəz kimi yanaşmaq lüzumundan irəli gələn həmin spesifik cəhətlə əlaqədardır.

"Oğuznamə" tarixçilərə türk oğuzların Şimali Çinin, Türküstanın, Tibetin, Hindistanın ölkə və vilayətlərini, Ural dağlarının hər iki tərəfindəki, Emba, Ural və

malarının tarixi nəql olunur. Habelə ilk və ən böyük hökmdarları olan Oğuzun həyatı təsvir edilir.

Oğuznamə - Oğuzların tarixi və əhvalı

Türk tarixçiləri və yüyrək dilli səlnaməçilər bildirir ki, Nuh (əleyhissalam), Allah ona rəhmət eləsin, yer üzünün adamlar yaşayan hissəsini oğlanları arasında böləndə şərq ölkələrini, Türküstanı və ona yaxın yurdlarla birlikdə böyük oğlu Yafətə verdi. Yafət (Yafəs) türklərin təbirincə Olcay xan ləqəbini aldı. (O köçəri idi) və səhrada yaşayırdı. Olcay xanın yaylağı və qışlağı Türküstan torpaqlarında idi: yaz aylarını o İncə şəhərinin (İncə (Yafenc)

dini itirib qəm-qüssəyə büründü. Bir gecə yuxusunda oğlu ona dedi: "Əgər sən istəyirsən ki, mən sənin döşündən süd əmim, onda bir olan yaradana inam gətir, onu tanı və onun haqqını öz üzərində mütləq bil!"

Qadın üç gün dalbadal bu halı yuxuda gördü. Lakin bu qəbilə dinsiz (kafir) olduğundan, başına gələni onlara danışmağa ürək etmədi. Və ərindən gizli qadın Allaha inam gətirməyə başladı. Əllərini göyə qaldıraraq dua etdi və dedi: "İlahi, mənə, yazıq bəndələrinə kömək et, balağın süd payına şəkkər qat! Oğuz bu andaca anasının döşünə sığınib əmməyə başladı.

Bir ildən sonra atası övladına yetkinlik və alicənablıq əla-

bunları atana danışaram, o da səni öldürər". Oğuz bu qızla da əlaqəni kəsdi.

Oğuzun hər iki qıza nifrət etdiyini gören Qara xan onu Or xanın qızına nişanladı. Bir dəfə həmin qız öz qulluqçuları ilə səhildə (çayın) gəzərək (ətrafı) seyr edirdi. Qulluqçular paltar yuyurdular. Bu vaxt ovdan qayıdan Oğuz həmin qızla danışib öz fikrini bildirdi: "Əgər sən mənim sözlərimə razı olub onları qəbul etsən, mən də səni özümə arvad edəərəm. Əgər belə olmasa mən səndən uzaq qaçacam və o biri gəlinlərdən ayrıldığım kimi səndən də ayrılacam".

Qız belə cavab verdi: "Mən sənin zərərciyinəm, sən nə buyursan mən tabe olub itaət edəcəyəm. Şeir:

Sənin sırğan harada olsa mənim qulağım ordadır

Sənin saçlarını yığan sancaq harda olsa, mənim başım ordadır.

Cami ət-təvarixin Oğuznaməsi

Volqa çaylarının aşağı axarında, Rusiyanın cənubundakı torpaqları, Şimali Qafqaz, Cənubi Qafqaz, İran, Anadolu, İraq, Su-

riya və Misir torpaqlarını zəbt etmələrinə dair son dərəcə zəngin məlumat verir.

Türk boylarının erkən tarixinin daha ətraflı və tam əks etdirən yazılı abidələr içərisində, şübhəsiz, XIV əsr müsəlman tarixçisi Fəzlullah Rəşidəddinin sanballı, yekdilliklə klassik nümunə kimi qəbul olunmuş "Cami ət-təvarix" ("Tarixlər toplusu") əsərinin müstəsna yeri var. Həmin əsərdə Oğuzların tarixi ilk dəfə olaraq, ümumdünya tarixi kontekstində şərh edilir ki, bu da Elxanlı Dövləti zamanında Oğuz tayfalarına Ön Şərqi müsəlman Türklərinin əcdadları kimi, nə qədər böyük əhəmiyyət verildiyini göstərir. "Oğuznamə" Mahmud Qazan xan (1295-1304) və onun varisi Olcaytu xan (1304-1316) zamanında Rəşidəddin tərəfindən yazılı alınmışdır.

Oğuz haqqında əfsanələr əsrlər boyu sinxron modernləşdirməyə məruz qalaraq, Oğuz tayfalarının, Səlcuqların, Xarəzmşahların və Çingiz xanın başçılığı ilə hərbi yürüşlərin əks-sədasını öz içinə almışdır.

Rəşidəddinin qələmə aldığı "Oğuznamə"-də Oğuzların dünyaya gəlmələrinin, meydana çıx-

Qazaxıstanın Semipalatinsk vilayətində, Ayaquz çayı üzərindəki Ayaquz şəhərinin yaxınlığında, yaxud onun yerində olmuşdur) yaxınlığında olan Ortaq və Kurtakda keçirir, qışlayanda isə yenə o tərəflərdə-Qaraqorum adı altındakı məşhur olan Qaraqumda Borsuk adlanan yerdə olurdu. Həmin yerdə iki şəhər vardı: biri Talas, o biri Karı Sayram və bu sonuncu şəhərin qırx böyük qızıl qapısı vardı. İndi orada müsəlman türklər yaşayır. Həmin yer Kunçi mülklərinin yaxınlığındadır və Kaydudan asılıdır. Olcay xanın paytaxtı da burada yerləşirdi.

Olcay xanın bir oğlu oldu. Adını Dib Yavqu xan qoydular. Dib taxt-tac, yer, Yavqu isə xalqın rəhbəri, önündə gedən deməkdir. O, çox böyük və adlısanlı xan idi. Onun dörd hörmətli və adı bəlli oğlu vardı: Qara xan, Or xan, Kür xan və Küz xan. Vəliəhd Qara xan atasının yerini tutdu və padşah oldu. Onun çox xoşbəxt və padşahlığa layiq bir oğlu dünyaya gəldi. Üç gün və üç gecə bu uşaq anasının südünü əmmədi. Anası onun yaşayacağına ümi-

mətləri sezdirdi. O, oğlunun bakirliyinə, gözəlliyinə heyran qalaraq dedi: "Bizim qəbiləmizdə, soyumuzda bundan gözəl uşaq dünyaya gəlməyib!"

Uşaq bir ildən sonra İsa əleyhissəlam kimi dil açıb dedi: "Mən şah çadırında (bərgah) doğulmuşam, ona görə hamı məni Oğuz adlandırmalıdır". Uşaqılıqdan, böyüyüb kişiləşəndən ta ən yetkin çağına qədər Oğuz həmişə Allaha üz tutmuş, ona minnətdar olmuşdur. İstər yuxuda, istər ayıq halda həmişə o, böyük yaradana mütləq yada salırdı. Ona Allah qapısı açıldı. O, ən müxtəlif bilik sahələrində, ox atmaqda, nizə tullamaqda, qılınc oynatmaqda və alimlikdə dünya şöhrəti qazandı.

Atası Oğuzu əmisi Güz xanın qızına nişanladı. Oğuz arvadını evə gətirdikdən sonra ona Allaha iman gətirməyi təklif etdi. Qız onun şərtini qəbul etmədikdə Oğuz ona yaxın durmadı.

Atası gördü ki, oğlu arvadına diqqət vermir, buna görə ona o biri qardaşı Kür xanın qızını nişanladı. Oğuz həmin qızdan da eyni şeyi tələb etdi. Qız razılaşmayıb dedi: "Əgər sən məni bu işə məcbur etsən, mən bütün

Oğuz həmin qızı evinə gətirdi və onunla yaxın münasibətdə oldu. O bu qadını çox sevirdi. Qadın da Oğuzla sevgi və bağlılıq göstərirdi. Oğuz yenə də əvvəlki nişanlılarından üz döndərirdi.

Bir dəfə o öz yaxın yoldaşları ilə ova getdi. Onun atası dinsiz (kafir) Qara xan bu vaxt toyduyün qurmuşdu. O özünün üç gəlininin-Oğuzun arvadlarının sağlığına bədə qaldırdı və toyun şiddətli vaxtında soruşdu: "Əvvəlki gəlinlər sonrakından daha yaxşı, gözəl, kamil ola-ola Oğuz nəyə görə onu daha çox sevirdi?" Əvvəlki gəlinlərin hər ikisi elə bil ki, ürəklerini boşaltmaq üçün girəvə gözləyirdilər və indi onlar üçün əlverişli şərait yaranmışdı. Onlar kinlə, qəzəblə dedilər: "Oğuz bizi bir olan Allaha inanmağa, ona tapınmağa çağırırdı. Biz ona belə bir Allahı tanımadığımızı deyəndə o hirsənib bizdən uzaqlaşdı. Bu gəlin isə onun dediklərinə əməl etdi. Bu səbəbdən Oğuz ona belə sayğı-sevgi bəsləyirdi. İndi bu iki nəfər-Oğuzla onun arvadı ata-babalarının imanından üz döndərərək yeni dinin tərəfini saxlayırlar".

Qara xan deyilənlərin doğru-olmamasını kiçik gəлиндən soruşdu. Lakin qız hər şeyi dandı. Qara xan açıqlanıb özündən çıxdı. Bu zaman qohum-qardaşlarını yanına çağıraraq dedi: "Mən oğlum Oğuz uşaqılıqda hökmdar olmaq üçün ən layiq ən xoşbəxt, ən uğurlu adam idi. Mən mən indi eşitdim ki, o öz inamından əl çəkib özünə başqa bir Allah seçmişdir. Hər hansı bir uşağın bizə, bizim məbudumuza arxa çevirib ona nifrət etməsi ilə biz necə barışa bilərik". Məsələhləşib onlar Oğuzu öldürmək qərarına gəldilər. Bunu etmək üçün döyüşçüləri bir yerə yığib güc topladılar. Oğuzun onu çox sevmə, ona şəfqətlə yanaşan kiçik arvadı bundan xəbər tutanda qonşu qadınlarından birini ərini Oğuzun yanına göndərərək onu məsələdən xəbərdar etdi. Oğuz döyüşə hazırlaşdı.

(ardı var)